

Київська Академія 21 (2024): 165–186.
doi 10.18523/1995-025X.2024.21.165-186
<http://ka.ukma.edu.ua>

Ольга Максимчук

Богородичні міракули у «Казанях приданих до книги Ключ разумѣнія» та «Небѣ новому» Йоаникія Галятовського: діахронічний аспект

Мета статті – прослідкувати історію видання богородичних чуд (міракул), укладених та опублікованих Йоаникієм Галятовським (†1688) у збірках «Казаня приданьи до книги Ключ разумѣнія названои» (Київ, 1660) та «Небо новое» (перше видання – Львів, 1665) у діахронічному аспекті (редагування, авторські зміни чи видавничі корективи). Збірка богородичних чуд «Небо новое» належить до т.зв. міракульної літератури, що набула поширення на українських теренах ранньомодерної доби. В основу цього видання лягли міракули, подані Галятовським наприкінці його праці «Казаня приданьи» під заголовком «Чуда Пресвятой Богородици нѣкоторыи» (усього 95 оповідань, 8 з них не увійшло до складу нової збірки). Обсяг «Неба» значно перевищує попередньо опубліковані міракули (серед 457 оповідань з другого видання «Неба» понад 80% складають нові тексти), отже, варто говорити про цю книжку як про окреме видання, в якому автор почасти використав свій давніший твір. Такі самоповтори характерні не лише для письменницької манери Йоаникія Галятовського, а й для творчості інших вихованців Києво-Могилянської колегії – його сучасників.

Текстологічний аналіз показує, що міракули з «Казань приданих», повторно опубліковані в «Небѣ новому», зазнавали незначних коректив, які не впливали на їхній зміст та обсяг. До таких редагувань могли докластися як друкарі, так і сам автор. До видавничих коректив, очевидно, належать орфографічні виправлення та, можливо, деякі стилістичні правки, зокрема, незначні скорочення чи, навпаки, лаконічні доповнення, що уточнювали або роз'яснювали оповідь. Деякі вставки чи зміни, як припускаємо, міг внести сам автор, наприклад, виправляючи посилання на використані джерела. Крім того, авторські зміни стосувалися систематизації чуд, тобто

поділу міракул на окремі групи. Розбудова внутрішньої структури книги мала на меті, серед іншого, полегшити орієнтування читачеві, чому сприяло й використання графічних засобів у виразненні – заголовків, великих літер, виливних прикрас тощо.

Ключові слова: міракули, Йоаникій Галятовський, «Небо нове», самоповтори, видання, історія книги.

Спадщина Йоаникія Галятовського, одного з найбільш плідних і репрезентативних українських авторів другої половини XVII ст., незмінно привертала увагу дослідників, починаючи від Миколи Сумцова, Павла Попова, Сергія Шевченка, Івана Огієнка до наших сучасників. Утім, попри ґрунтовність вивчення цієї непересічної постаті, горизонт досліджень лишається відкритим для подальших студій, зокрема присвячених окремим працям, що вийшли з-під його пера. Ця розвідка стосується історії видання богородичних чуд, або ж міракул¹, що його здійснив Галятовський спершу у ви-

¹ Міракули – це невеликі за обсягом оповідки з описом чуд, що сталися за посередництва святих, їхніх ікон чи інших предметів культу. Вони здобули особливу популярність в українському культурному просторі раннього Нового часу. Міракули виходили або окремими збірниками, або в складі інших творів, що відповідає еkleктичній природі української барокової книги. Серед прикладів таких видань, укладених українськими православними авторами, крім «Неба нового» Галятовського, можна назвати: «Teratourgema» Афанасія Кальнофойського (Київ, 1638) – про чуда у Києво-Печерській обителі; «Patergon sudow swiętych» (Київ, 1638) Іларіона Денисовича – про чуда за посередництва образу Куп'ятицької Богородиці; «Чуда Пресвятой и Преблагословенной Дѣвы Маріи» (Новгород-Сіверський, 1677) та «Руно орошенное» (перше видання – Чернігів, 1683 р.) Димитрія Туптала – з переказом чуд ікони Іллінської (Чернігівської) Богородиці; перелік чуд зі Святими Дарами – у книжці «Діалогізм духовный» Варлаама Голенковського (Київ, 1714). До вже згаданих збірників богородичних чуд, упорядкованих Галятовським, слід додати його ж «Скарбницу потребную» (Новгород-Сіверський, 1676), присвячену чудам Єлецької ікони Богоматері. Подібні практики збирання і видання міракул спостерігалися також в католицькому та унійному середовищі України.

Більшість збірників міракул пов'язано із вшануванням Богородиці та чудотворних марійних ікон. Зазвичай усні свідчення про чуда цих ікон спершу фіксували на письмі, групуючи у т. зв. «книгах чуд (Libri miraculorum), що їх провадили у православних, греко-католицьких та католицьких санктуаріях» (див.: Наталя Яковенко, «Дискурс описів одержимості в українській міракулістиці сімнадцятого–вісімнадцятого століть (між традицією,

гляді додатка до своїх проповідей у збірниках «Казаня приданьи до книги Ключ разумѣнія названої» 1660 р. та «Ключ разумѣнія» 1663 р., а потім у вигляді окремої книжки «Небо новое» (1665 р.). Мета цієї статті – простежити, як саме текст міракул зі збірки «Казаня приданьи» був інкорпорований до збірки «Небо новое» та окреслити характер змін, що їх вони зазнали у новому виданні. За матеріал для порівняння узято міракули з «Казань приданих» 1660 р. та з другого прижиттєвого (доповненого і відредагованого) перевидання «Неба нового» 1666 р.

Перше видання збірника проповідей Йоаникія Галятовського «Ключ разумѣнія» вийшло у світ з друкарні Києво-Печерської лаври 1659 р., а у 1660 р. там же було надруковано його своєрідне продовження – збірник «Казаня приданьи до книги Ключ разумѣнія названої» цього ж автора. «Казаня приданьи» охоплюють проповіді на дні пам'яті окремих святих (великомученика Георгія, Миколая Мирлікійського, апостолів Петра і Павла, пророка Іллі, Йоана Хрестителя, архистратига Михаїла та Антонія й Феодосія Печерських). Після блоку проповідей автор умістив гомілетичний трактат – «Науку короткую, албо способ зложеня казаня», а за ними «Чуда Пресвятой Богородици нѣкаторыи», а саме: 95 богородичних оповідань-міракул (у термінології автора – чуд). У збірці помилково пронумеровано 96 міракул (під час нумерування пропущено цифру 42), однак у львівському виданні «Ключа разумѣнія» 1663 р., яке поєднує обидва київські друки («Ключ» 1659 р. і «Казаня приданьи»), цю похибку виправлено.

«Чуда Пресвятой Богородици» з «Казань приданих» лягли в основу окремого видання богородичних міракул – книжки «Небо новое» Галятовського, що вперше побачила світ наприкінці 1665 р.

освіченістю і новою політикою Церкви),» в *Cossacks in Jamaica, Ukraine at the antipodes: essays in honor of Marko Pavlyshyn*, ed. by Alessandro Achilli, Serhy Yekelchuk, and Dmytro Yesyenko (Boston: Academic Studies Press, 2020), 42). Саме ці *Libri miraculorum* найчастіше лягали в основу друкованих видань. За конфесійного протистояння у ранньомодерній Україні опубліковані збірники міракул слугували свого роду доказом більшої «благодатності «своїї» еклезіальної структури» (пор.: Наталя Яковенко, «“Битва за душі”: Конкуренція Богородичних чуд між уніатами та православними у 17 ст. (від Теодозія Боровика до Йоаникія Галятовського),» *Harvard Ukrainian Studies*, 32/33 (2): ЖНІВА: *Essays Presented in Honor of George G. Grabowicz on His Seventieth Birthday*) (2011–2014): 818).

у львівській друкарні Михайла Сльозки. Трохи раніше цього ж року Сльозка опублікував нове, третє видання «Ключа разумѣнія» Галятовського, перероблене і доповнене автором під час його перебування на Галичині. Таким чином, Галятовський паралельно працював над двома проектами – збірником проповідей та відокремленим від нього і розширеним комплексом оповідей про богородичні чуда. Друге видання «Неба нового», також із друкарні Михайла Сльозки, позначене на титульному аркуші датою 1665 р., однак дослідники вважають, що насправді воно побачило світ пізніше². Одним із перших, хто атрибутував цю книжку як окреме видання, був Степан Голубев³. Іван Огієнко, подаючи детальний бібліографічний опис видання, датував публікацію десь першим півріччям 1666 р.⁴; на таке ж датування пристають і сучасні дослідники⁵. Відмінності у змісті обох згаданих видань незначні, проте їх можна розрізнити, позаяк до другого видання було додано ще шість чуд, деякі оповідки перенесено до інших розділів та виправлено помилки⁶.

За перше видання «Неба» Галятовський заплатив Михайлові Сльозці чималу суму (500 талярів)⁷, що свідчить про важливість для нього цієї публікації. Оскільки ж друге, контрафактне видання «Неба» Сльозка, ймовірно, додрукував для власного продажу⁸, то це може засвідчити, що перший наклад швидко розійшовся серед читачів. У бібліографії подеколи трапляється помилкове судження,

² Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич, *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні* (Львів: Вища школа, 1981), 1: 77.

³ Степан Голубев, *Отзыв о сочинении В.О. Эйнгорна: Очерки из истории Малороссии в XVII в. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича*. Москва, 1899 (Санкт-Петербург: Тип. императорской Академии наук, 1902), 47–48.

⁴ Іван Огієнко, *Издания «Неба Нового» Иоанникия Галятовского: из истории старопечатных книг* (Киев, 1912), 24–54.

⁵ Татьяна Левченко-Комисаренко, Владимир Пидгайко, «Иоанникий (Галятовский, Голятовский)», в: *Православная энциклопедия*, 25, <https://www.pravenc.ru/text/577962.html>

⁶ Інна Чепіга, «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст., в Галятовський, Іоанікія. *Ключ розуміння*, відп. ред. В. В. Німчук (Київ: Наукова думка, 1985), 18.

⁷ Ярослав Ісаєвич, *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми* (Львів, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002), 264.

⁸ Там само, 265.

ніби наступне видання «Неба» було здійснене 1677 р. у Чернігові⁹. Однак відомо, що на той час книги у Чернігові не видавалися, адже друкарня Лазаря Барановича почала діяти на території Троїцько-Іллінського монастиря лише з 1680 р. Можливо, за «Небо нове» було сприйнято новгород-сіверське видання «Чуда Пресвятой и Преплагословенной Дѣвы Маріи» 1677 р., укладене Димитрієм Тупталом (таке припущення, зокрема, висуває Іван Огієнко¹⁰). Так само немає доказів існування буцімто виданого у Львові 1677 р. перекладу «Неба» польською мовою¹¹. Натомість 1699 р. збірка вийшла друком у Могильові в друкарні Максима Воцанки, де текст «Неба» зазнав редагування і деяких лексичних змін¹².

Інна Чепіга вважає, що міракули «Неба нового» відповідали естетичним смакам тогочасної читацької аудиторії, охочої до таємничого і незвичайного¹³ - такого, що викликає емоційну реакцію зачудування, страху, зворушення. Настанова на особливу емотивність була дійсно притаманна творчості доби Бароко, а отже – й українському письменству другої половини XVII ст. Коло читачів, на яких орієнтувався Галятовський, – це не тільки духівництво, а й світська публіка. Автор підкреслює це як у заголовку до чуд із «Казань приданих», так і в передмові до читача, що нею відкривається «Небо нове». Так, у «Казаннях» він лише стисло адресує оповідки про чуда «казнодѣом для прудшого и латвѣйшого знайдена матеріи на празник богородичен, христіаном всѣм вѣрным на ползу и утѣху душевную з разных авторов зобранныи» (арк. 134 КП)¹⁴. Натомість у передмові до «Неба нового» авторські «рекомендації» детальніші:

⁹ Karol Estreicher, *Bibliografia polska* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1899), 17: 14; Чепіга, «"Ключ розуміння"», 18.

¹⁰ Огієнко, *Издания Неба Нового*, 56–58.

¹¹ Наталя Яковенко, *У пошуках Нового неба: життя і тексти Йоанікія Галятовського* (Київ : Лаурис; Критика, 2017), 66.

¹² Чепіга, «"Ключ розуміння"», 19; Левченко-Комисаренко, Пидгайко, «Иоанникий (Галятовский, Голятовский)».

¹³ Чепіга, «"Ключ розуміння"», 21.

¹⁴ Тут і далі номер аркуша буде наведено у круглих дужках після цитати та позначено абрєвіатурою «КП» за виданням: Йоанікія Галятовський, *Казаня приданих до книги Ключ разумѣнія названої* (Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1660). Титла в цитатах розкриватимуться, правопис спрощуватиметься, а пунктуацію унормовано.

Галятовський окреслює потенційне коло своїх читачів – священників, монахів, мирян, дає поради духівництву, де й коли доцільно використовувати наведені в книжці міракули (перелік проповідей, у які можна інкорпорувати зібрані ним чуда, значно збільшено):

Тыи чуда... могут священники в церкви чытати, на утрени, для науки людем и на похвалу Пресвятой Богородици, на праздник Богородичен, могут чытати и законники в церкви того ж часу, могут чытати и в трапезѣ под час обѣду, албо вечери, з тых чудов могут и казнодѣи помоч мѣти, до казаня на праздники богородични, на иншыи свята и неделѣ, и на погребѣ, и на оказыи розныи беручи их, и апплѣкуючи до своеи мовы, що знайдуется в моих казанях многих, тыми чудами могут всѣ християне православныи вѣру свою спирати, и всѣм людем невѣрным геретыком, жыдом и поганом отпор давати, и сами ся в добрых учынках будовати, и дѣдичами царствія небесного зостати (арк. 7 ненум. НН)¹⁵.

Прикметно, що обґрунтовуючи користь від читання збірки мирянами, автор посилається на потребу бути готовими до дискусій з іновірцями; посилення полемічного дискурсу можна завважити також у проповідях Галятовського з третього, переробленого і доповненого видання «Ключа разумѣнія» 1665 р. Разом із тим, розширення читацької аудиторії коштом мирян демонструє функціональне «масштабування» творчих інтенцій Галятовського, а саме: перехід від ужитковості опису чуд як матеріалу для укладання проповідей до міракул як лектури для персонального читання.

Усі чуда, описані в «Небі новому», розподілено на 29 груп, що творять своєрідні розділи. Це, найімовірніше, мало на меті спростити орієнтування у книжці для читачів. Засади розподілу визначити важко – різні групи виокремлено на підставі різних критеріїв: за предметом, за посередництва якого здійснилося чудо (пояс, перстень, ім'я Богородиці); за об'єктами, що спізнали чудо (поміж грішниками, поміж язичниками, поміж тими, хто молиться до Богородиці тощо); за часом (різні періоди життя Марії). Кілька розділів виділяються серед інших конкретною тематикою: їх присвячено чудам, що сталися за посередництва шанованих православними богородичних ікон – Печерської, Куп'ятицької, Іверської.

¹⁵ Тут і далі номер аркуша будемо наводити у круглих дужках після цитати та позначати абрєвіатурою «НН» за виданням: Йоаникій Галятовський, *Небо новое* (Львів: Друкарня Сльозки, [1666]).

Наталя Яковенко пояснює хаотичність у доборі та представленні чуд тим, що «героями оповідок... були не особи, що його (чудо – О. М.) спізнали, а Мати Божа як джерело певного типу ласк», отож авторові йшлося про «якогого повніше представлення “функцій” Діви Марії як посередниці між Богом і людьми, а позаяк ці “функції” оприявнювалися у різних життєвих ситуаціях та колізіях, то “логічне” структурування самих колізій відіграло другорядну роль»¹⁶.

Орієнтування на зручність сприйняття для потенційного читача можна побачити не лише у спробах упорядкувати міракули за окремими категоріями, а й на рівні дизайну сторінок за допомогою різних графічних елементів. Наприклад, якщо чуда в «Казанях приданих» розміщено одне за одним без проміжку між рядками, то кожна групу міракул у «Небѣ новому» відділено гравірованими заставками, частина з яких складена з виливних прикрас. Назви «тематичних» груп набрано великими літерами, так само як і слово «чудо» з порядковим номером, а перше слово першого чуда у кожній групі прикрашене ініціалом. Ймовірно, видавці «Неба», готуючи текст до друку й залучаючи різні графічні засоби увиразнення для того, щоб візуально відокремити групи чуд одна від одної, спиралися на задум самого автора щодо їх розподілу та каталогізації.

Загалом друге доповнене видання «Неба нового» містить 457 міракул. Нижче у таблиці 1 наведено їх поділ за розділами та вказано, які міракули з «Казань приданих» було запозичено автором під час укладання «Неба». У крайньому правому стовпчику, крім номерів використаних чуд з «Казань приданих», вказано номер відповідних їм міракул з кожного розділу «Неба нового»¹⁷ (їх позначено абрєвіатурою НН).

¹⁶ Яковенко, *У пошуках*, 405.

¹⁷ Нумерація міракул у «Казанях приданих» наскрізна, а в «Небѣ новому» окрема для кожного розділу збірки.

Таблиця 1

Міракули в «Небѣ новому»			Міракули в «Казанях приданых»
№ розділу	Назва розділу	Кількість міракул	
1.	Чуда Богородиці між сивіллами	12	немає
2.	Чуда часу зачаття і Різдва Богородиці	3	немає
3.	Чуда Богородиці часу її мешкання у храмі Соломоновому	5	немає
4.	Чуда Богородиці під час Різдва Христового	6	немає
5.	Чуда Богородиці під час втечі до Єгипту	11	20-е чудо – 8-е чудо НН; 21-е чудо – 9-е чудо НН
6.	Чуда Богородиці у її житті	7	немає
7.	Чуда Богородиці часу її Успіння	11	немає
8.	Чуда Богородиці через її ім'я	8	3-є чудо – 1-є чудо НН; 31-е чудо – 2-є чудо НН; 19-е чудо – 8-е чудо НН

9.	Чуда від шат і пояса Богородиці	6	5-е чудо – 2-е чудо НН
10.	Чуда від персня Богородиці	5	немає
11.	Чуда від джерела Богородиці	16	немає
12.	Чуда на війні	8	32-е чудо – 2-е чудо НН; 41-е чудо – 3-є чудо НН; 43-є чудо (помилково 44-є) -5-є чудо НН; 18-є чудо – 6-є чудо НН
13.	Чуда над грішниками	10	немає
14.	Чуда над тими, що зберегли дівоцтво	11	48-є чудо (помилково 49-є) – 3-є чудо НН, 25-є чудо – 7-є чудо НН
15.	Чуда над тими, хто молиться до Богородиці	32	23-є чудо – 7-є чудо НН; 42-є чудо (помилково 43-є) – 8-є чудо НН
16.	Чуда над невмілими	6	немає
17.	Чуда над хворими	17	4-є чудо – 1-є чудо НН; 8-є чудо – 2-є чудо НН; 17-є чудо – 3-є чудо НН
18.	Чуда над померлими	10	немає
19.	Чуда поміж язичниками	19	13-є чудо – 7-є чудо НН; 10-є чудо – 8-є чудо НН; 44-є чудо (помилково 45-є) – 18-є чудо НН

20.	Чуда поміж євреїв	8	9-е чудо – 1-е чудо НН; 39-е чудо – 5-е чудо НН
21.	Чуда поміж єретиків	19	немає
22.	Чуда поміж злих духів	10	36-е чудо – 8-е чудо НН
23.	Чуда від богородичних образів	60	38-е чудо – 13-е чудо НН; 1-е чудо – 14-е чудо НН; 22-е чудо – 15-е чудо НН; 51-е чудо (помилково 52-е) – 16-е чудо НН; 40-е чудо – 18-е чудо НН; 54-е чудо (помилково 55-е) – 22-е чудо НН; 6-е чудо – 36-е чудо НН; 49-е чудо (помилково 50-е) – 44-е чудо НН
24.	Чуда Богородиці в її церквах	30	14-е чудо – 1-е чудо НН; 15-е чудо – 2-е чудо НН; 24-е чудо – 3-е чудо НН; 46-е чудо (помилково 47-е) – 16-е чудо НН; 47-е чудо (помилково 48-е) – 17-е чудо НН; 12-е чудо – 24-е чудо НН; 30-е чудо – 25-е чудо НН; 53-е чудо (помилково 54-е) – 28-е чудо НН
25.	Чуда Богородиці поміж монахами («законниками»)	30	7-е чудо – 1-е чудо НН; 35-е чудо – 2-е чудо НН; 52-е чудо (помилково 53-е) – 9-е чудо НН; 2-е чудо – 14-е чудо НН; 27-е чудо – 17-е чудо НН
26.	Чуда Богородиці Іверської	17	немає

27.	Чуда Богородиці Печерської	40	<p>Поєднання чуд 55-го, 56-го, 57-го, 58-го, 59-го і 63-го (помилково 56-го, 57-го, 58-го, 59-го, 60-го і 64-го) – 1-е чудо НН; 60-е чудо (помилково 61-е) – 2-е чудо НН; 61-е чудо (помилково 62-е) – 3-є чудо НН; 62-е чудо (помилково 63-є) – 4-е чудо НН; 64-е чудо (помилково 65-е) – 5-е чудо НН; 65-е чудо (помилково 66-е) – 6-е чудо НН; 66-е чудо (помилково 67-е) – 7-е чудо НН; 67-е чудо (помилково 68-е) – 8-е чудо НН; 68-е чудо (помилково 69-е) – 9-е чудо НН; 69-е чудо (помилково 70-е) – 10-е чудо НН; 70-е чудо (помилково 71-е) – 11-е чудо НН; 71-е чудо (помилково 72-е) – 12-е чудо НН; 72-е чудо (помилково 73-є) – 13-є чудо НН; 73-є чудо (помилково 74-е) – 14-е чудо НН; 74-е чудо (помилково 75-е) – 15-е чудо НН; 75-е чудо (помилково 76-е) – 16-е чудо НН; 76-е чудо (помилково 77-е) – 17-е чудо НН; 77-е чудо (помилково 78-е) – 18-е чудо НН; 78-е чудо (помилково 79-е) – 19-е чудо НН; 79-е чудо (помилково 80-е) – 20-е чудо НН; 80-е чудо (помилково 81-е) – 21-е чудо НН; 81-е чудо (помилково 82-е) – 22-е чудо НН; 82-е чудо (помилково 83-є) – 23-є чудо НН; 83-є чудо (помилково 84-е) – 24-е чудо НН; 84-е чудо (помилково 85-е) – 25-е чудо НН; 85-е чудо (помилково 86-е) – 26-е чудо НН</p>
-----	-------------------------------	----	--

28.	Чуда Богородиці Куп'ятицької	16	86-е чудо (помилково 87-е) – 1-е чудо НН; 87-е чудо (помилково 88-е) – 2-е чудо НН; 88-е чудо (помилково 89-е) – 3-е чудо НН; 89-е чудо (помилково 90-е) – 4-е чудо НН; 90-е чудо (помилково 91-е) – 5-е чудо НН; 91-е чудо (помилково 90-е) – 6-е чудо НН; 92-е чудо (помилково 93-е) – 7-е чудо НН; 93-е чудо (помилково 94-е) – 8-е чудо НН; 94-е чудо (помилково 95-е) – 9-е чудо НН; 95-е чудо (помилково 96-е) – 10-е чудо НН
29.	Чуда різні на різних місяцях	24	11-е чудо – 6-е чудо НН; 45-е чудо (помилково 46-е) – 8-е чудо НН

Як зазначають дослідники, останній розділ міг укладатися нашвидкуруч, коли книгу вже готували до друку і не було можливості розподілити додані міракули серед уже визначених категорій¹⁸. Однак цьому припущенню суперечить те, що принаймні два чуда із цієї групи попередньо були відомі автору, адже він використав їх у збірці «Казань приданых»; крім того, у другому виданні «Неба» цей розділ було навіть розширено двома чудами, що їх перенесли з іншого розділу¹⁹, а отже, автор мав змогу розформувати його, однак не зробив цього.

Дані, наведені в таблиці 1, показують, що серед 457 міракул у «Небъ новому» 375 були новими, а 82 повторено з «Казань приданых» (81 чудо повторюється кожне як окремий міракул, а ще 1, у розділі, присвяченому іконі Печерської Богородиці, сформовано шляхом об'єднання 6 міракул з «Казань приданых»). Відповідно, з-поміж 95 міракул «Казань приданых» 87 увійшли до складу «Неба» – або поодинці (81 чудо), або в поєднанні (6 чуд), а ще вісім

¹⁸ Яковенко, *У пошуках*, 404.

¹⁹ Див. про це: Огиенко, *Издания Неба Нового*, 45–46.

міракул не було повторено в новій книзі: у «Казанях» це номери 16, 26, 28, 29, 33, 34, 37, 50 (50-й помилково пронумерований як 51). У відсотковому відношенні 375 нових чуд у «Небі» охоплюють 82% загальної кількості оповідей, а це означає, що «Небо нове» являє собою окремих твір, при написанні якого автор використав власні попередні тексти, що входили до збірки в «Ключі разумѣнія».

Тенденція використовувати в нових книгах фрагменти власних, попередньо виданих творів притаманна письменницькій манері Галятовського. Наприклад, працюючи над полемічним трактатом «Месія правдивый» (1669 р.), він повторював пасажі з проповідей «Ключа разумѣнія», причому деякі було дописано спеціально для третього видання збірника²⁰. Фрагменти з казань Галятовського можна знайти і в іншому творі автора – трактаті «Души людей умерлых» (1687 р.)²¹, а оповідь з «Неба нового» про голову, що просила розгрішення (третє чудо з розділу про чуда над померлими, арк. 48 зв.), повторено у трактаті «Грѣхи розмаитіи» 1685 р.²². Це свідчить про схильність Галятовського до самоцитування, використання частин уже готових текстів для написання нових творів, навіть відмінних від попередніх за жанром й призначенням.

Втім, така особливість творчої манери Галятовського була загалом суголосною парадигмі письменства ранньомодерної України. Авторське начало, хоч і набагато яскравіше виражене, ніж за Середньовіччя, все ж потребувало опертя на авторитет попередників, тож запозичення фрагментів тексту з інших авторів сприймалося за норму, а тим більш не були кривою самоповтори на кшталт тих, на які натрапляємо в книжках Галятовського. Подібний, сказати би по-сучасному, «самоплагіат» можна завважити, приміром, у проповідях Стефана Яворського, що показали спостереження Максима Яременка: молодший сучасник Галятовського, Яворський дослівно повторював фрагменти власних казань у пізніших пропо-

²⁰ Ольга Максимчук, «Інтертекстуальні кореляції у творчості Йоанникія Галятовського: самоповтори у «Месії правдивому» 1669 р.,» *Сіверянський літопис* 5 (2023): 126–138.

²¹ Николай Сумцов, *Обзор содержания проповедей Иоанникия Голятовского* (Харьков, 1913), 8.

²² Див. про це: Павел Попов, «Грѣхи розмаитіи», *малоизвестное сочинение Иоанникия Галятовского* (Киев: М. Т. Мейндер, 1915), 51.

відях як з нагоди того самого свята, так і при інших празниках²³. На те, що деякі вірші вихованця Києво-Могилянської колегії Симеона Полоцького майже дослівно відтворюють окремі тези з його проповідей, звернула увагу Маргарита Корзо²⁴.

Текстологічний аналіз продемонстрував, що міракули, раніше опубліковані у «Казанях приданых», зазнавали у складі «Неба нового» незначних змін, деякі з яких, очевидно, видавничі. Серед таких коректив трапляються як орфографічні виправлення, заміни словоформ, стилістичні редагування, що, найімовірніше, були зроблені друкарями, які готували книжку до видання, так і сліди роботи самого автора над текстом – наприклад, фактографічні правки у джерелах, якими користувався Ґалятовський. До авторської роботи над текстом можна також зарахувати невеликі за обсягом доповнення у міракулах, що в цілому не вплинули на їх зміст.

Отже, до першої групи «редакторських» правок належить заміна слів тотожними чи близькими за значенням. Приміром, у чуді 3 з розділу про чудеса над невмілими, чуді 16 та чуді 28 з розділу про чудеса в церквах змінено богородичний епітет: Діву Марію замість «Пречистої» названо «Пресвятою» (арк. 44, 87, 90 НН; у «Казанях приданых» див., відповідно, арк. 136 зв., арк. 140 та 141 КП). У чуді 36 з розділу про богородичні образи церковнослов'янське «подле» (арк. 135 КП) замінено книжним українським «ведле» (арк. 73 зв. НН). В іншому випадку, навпаки, низку українізмів замінили церковнослов'янськими: так, у чуді 17 з розділу про чуда поміж монахами замість «той паней» подано «той владичици», замість «повный гумна» – «полны гумна», замість «одомкнути» – «отворити», замість «молитвами своїми» – «своім предстательством» (арк. 96 зв. НН; арк. 137 зв. КП). Так само у чуді 25 з розділу про чуда у Києво-Печерській лаврі український варіант імені «Катерина»

²³ Максим Яременко, «Джерела проповідей Стефана Яворського 1690-х рр.» доповідь на науковому семінарі «Проблеми освіти й освіченості в домодерній Україні» 31 січня 2024 р., Національний університет «Києво-Могилянська академія», <https://www.youtube.com/watch?v=fRV9smkzqIA>

²⁴ Маргарита Корзо, «Вертоград многоцветный» как мнемотехническое и гомилетическое пособие», доповідь у рамках циклу лекцій «Книжники и книжность в допетровское время» 14 лютого 2024 р., Державна публічна історична бібліотека Росії, https://www.youtube.com/watch?v=S8n_BbR03l0&t=3483s

(арк. 146 зв. КП) змінено на «Єкатерина» (арк. 116 НН). У кількох випадках маємо зміну порядку слів у реченні, тобто суто стилістичні правки, які не впливають на його зміст. Трапляються також виправлення очевидних обдруківок: наприклад, у фразі «...которое тѣло в церкви от них на честь Пречистой Дѣвѣ збудованой было погребеное» (чудо 17, арк. 87 зв. НН) початкове «о дних» (чудо 47, помилково 48, арк. 140 зв. КП) замінене на «от них».

Суто стилістичну функцію мають виправлення деяких скорочень та пропуску слів, як-от сполучника и, частки то, прислівника гды тощо. Такі правки, очевидно, вносили ті, хто готував видання до друку, так само, як і скорочення деяких речень, наприклад, замість «...Же для сына своего **такую радость мает**²⁵, отказала она, же не для сына своего так великую славу одержала, але для того же приказаня Божіи заховала...» (арк. 135 КП) – «...Же для сына своего так великую славу одержала, отказала она, же не для сына, але для того же приказаня Божіи заховала» (арк. 43 зв. НН). Натомість як редакторськими, так і авторськими могли бути скорочення у випадку, коли декілька міракул із «Казань» були об'єднані в одну оповідь у «Небѣ новому» як дотичні тієї самої події, зокрема – спорудження Успенського храму Києво-Печерської лаври (чудо 1 з відповідного розділу, де поєднано чуда 55–59, 63 КП, помилково пронумерованих як 56–60, 64). Тут прибрано деякі повтори, зрозумілі з контексту чи з попереднього тексту. Приклади такого переформатування наведено у таблиці 2:

Таблиця 2

«Казаня приданьи»	«Небо новое»
<p>«Пречистая Дѣва Богородица в Цариградѣ дала муляром мощи святых мученик Артемия, Полієвкта, Леонтія... и казала им тыи мощи положить з фундаментами церкви своєї, которую мѣли в Кієвѣ в монастыри Печерском мурувати. Там же в Цариградѣ Пресвятая Богородица в Влахернах муляром показала преподобных отец Антонія и Федосія Печерских...» (арк. 142)</p>	<p>«В той же час Пречистая Дѣва дала муляром мощи святых мученик Артемия, Полієвкта, Леонтія... и казала им тыи мощи положить з фундаментами церкви своєї, и показала им преподобних отец Антонія и Феодосія Печерских...» (арк. 107 зв.)</p>

²⁵ Тут і далі виділення жирним шрифтом у цитатах мої.

Найімовірніше, авторськими були й деякі зміни у маргінальних посиланнях на джерела, використаних Галятовським. Працюючи над своїми творами, о. Йоаникій, очевидно, послуговувався виписками з книг, які він читав у різні часи свого життя. Культурі читання ранньомодерної доби була притаманна практика конспектування, коментування й фіксації окремих нотаток із прочитаних текстів²⁶. Про особливості роботи Галятовського з джерелами, доступ до них і техніку фіксації нотаток розмірковує Наталя Яковенко²⁷. Галятовський був добре начитаним і в богословській літературі, і в інших працях, звідки він брав приклади (exempla) для написання власних творів. Дослідниця вважає, що виписки з прочитаних книжок Галятовський робив постійно і системно, ймовірно, користуючись власним методом, пов'язаним із «навичкам “мистецтва вибирання” із прочитаного (ars exserpendi)»²⁸, що були поширені в тодішній європейській освіті. Зважаючи на обдруківки при зазначенні джерел у працях Галятовського, Наталя Яковенко доходить висновку, що виписки, «найімовірніше, робилися поспіхом, тож або він сам... плутався у них, або в нього був нерозбірливий почерк, і тоді провинна за ляпсуси й обдруківки лягає на неуважних чи менш освічених друкарів»²⁹. Тож можна припустити, що, готуючи до друку «Небо новое», Галятовський звряв раніше зроблені виписки, що їх було використано при описі чуд у «Казанях приданых», а відтак вніс у свої примітки деякі поправки. Наприклад, у чуді 28 з розділу про чуда Богородиці у церквах на берегах аркуша зазначено джерело – 52-га книга праці Никифора³⁰ «Про відречення від світу» (арк. 90 НН), хоч у «Казанях приданых» у відповідному чуді 53 (помилково 54) вказано 22-гу книгу того самого твору (арк. 141 КП). У чуді 24

²⁶ Більше про це див. у працях Енн Блер, на яку вказує у своїй студії «У пошуках Нового неба» Наталя Яковенко: Ann Blair, «The rise of note-taking in Early Modern Europe,» *Intellectual History Review* 20 (3) (2010): 303–316; Ann Blair, «Reading strategies for coping with information overload, ca.1550–1700,» *Journal of the History of Ideas* 64 (1) (2003): 11–28.

²⁷ Яковенко, *У пошуках*, 99–108.

²⁸ Там само, 98–99.

²⁹ Там само, 99.

³⁰ Наталя Яковенко зазначає, що тут ідеться про трактат Никифора Каліста Ксанфопула «Ecclesiasticae historiae libri decem et octo»: Яковенко, *У пошуках*, 648.

цього ж розділу датою чуда на полях вказано 842 рік з посиланням на «Аннали» Баронія (арк. 89 зв. НН), тоді як у відповідному чуді з «Казань приданых» подано іншу дату – 846 рік (чудо 12, арк. 136 КП). Таке саме виправлення бачимо у 6-му чуді з останнього розділу «Неба нового», де рік 544 (чудо 11 з «Казань приданых», арк. 135 КП) виправлено на 545-й рік (арк. 130 НН).

Деякі правки на маргінесах, скоріш за все, зробили працівники друкарні, а не автор, як-от: заміну повторюваного у різних міракулах посилання на те саме джерело (в житті святого Алімпія, в житті святого Феодосія) на позначки «Там же», «Там же иншыи чуда наступуючыи» (арк. 109 зв., арк. 111 зв. НН). Натомість найімовірніше авторськими або ж погодженими із автором були вставки слів чи окремих фраз, що мали або деталізувати оповідь, або зробити виклад логічнішим. Наприклад, у чуді 8 з розділу про чуда поміж духами, де розповідається, як нечистий дух хотів скинути дівичу Євфимію з будівлі, до тексту відповідного чуда 36 з «Казань приданых» (арк. 138 КП) додано означення: з будинку «високого», тобто небезпечного при падінні (арк. 66 НН). У чуді 8 з останнього розділу «Неба нового» у розповідь про святотатство візантійського імператора, що взяв із церкви Св. Софії корону Богородиці та поклав на власну голову, вставлено топографічне уточнення: «в Константинополю» (арк. 130 зв. НН), відсутнє в тексті чуда 45 «Казань приданых» (помилково 46, арк. 140 КП). Ще об'ємніше доповнення міститься у чуді 8 з розділу про чудеса імені Марії, де оповідається, як пророк заздалегідь провістив пришествя Христа:

Таблиця 3

«Казаня придананы»	«Небо новое»
«В Константинополю нашли гроб каменный, в котором была бляха золотая з написом: Христос уродится от Дѣвицы Маріи и вѣрюю в него (пророк то был якийсь еще пред пристям Христовым)» (арк. 136 зв.)	«В Константинополю нашли гроб каменный, в котором человѣк умерлый держал в руцѣ бляху золотую з написом: Христос уродится от Дѣвицы Маріи, и вѣрюю в него (пророк то был якийсь еще пред пристям Христовым, который за справою Духа Святого написал тыи слова)» (арк. 17 зв.)

Найбільший вставний фрагмент уміщено наприкінці збірки міракул. У «Казанях приданых» підсумкові рядки після міракул

не виокремлено візуально, натомість у тексті «Неба» до них додано заголовок «Конец чудов Пресвятой Богородици», за яким іде такий пасаж:

Таблиця 4

«Казаня приданыи»	«Небо новое»
«Чинячи конец Євангелію своєму о Христѣ, святыи Євангелист Іоан мовит: Суть же и ина многа, яже сотвори Ісус...» (арк. 149).	«Мовил Бог до Авраама патріархи старозаконнаго: Возри на небо и сочти звѣзды, аще возможеши, и глагола ему: Тако будет сѣмя твоє. И мы гды зхочем одушевленное небо наше Пречистую Дѣву Богородицу видѣти и зраховати чуда си, которыи ся звѣздами называют, неподобная бысмо зраховали, зачым як святыи Євангелист Іоан чинячи конец Євангелію своєму о Христѣ, мовит: Суть же и инна многа, яже сътвори Ісус...» (арк. 136–136 зв.).

Як бачимо, розширений прикінцевий текст містить апеляцію до образу неба, вкритого зірками, що уособлює Богородицю і є наскрізною метафорою книги, відображеною в її назві та передмові, а також в оформленні титульного аркуша. Додана автором, ця частина твору мала забезпечити цілісність структури видання, зокрема завдяки звертанню Галятовського до центрального образу книжки.

У підсумку констатуємо, що перенесені з «Казань приданих» до «Неба нового» міракули зазнавали невеликих – авторських чи редакторських – змін: вставок, скорочень, стилістичних або фактографічних правок. Певною мірою цьому сприяла особлива лаконічна манера в описі чуд, які не потребували додаткового скорочення чи навпаки розширення. Галятовський не переписував оповіді заново і не використовував їх фрагменти (як у випадку із залученням уривків казань до тексту «Месії правдивого»), а переносив тексти чуд до нової збірки майже незмінними. Такі самоповтори трапляються і в інших його творах різних років та жанрів. Утім, подібне використання фрагментів із власних творів при написанні нових текстів було притаманне і його сучасникам, наприклад, Стефанові Яворському та Симеонові Полоцькому. Разом із тим, значна кількість виявлених самоповторів, систематичність вдавання до подібних

практик робить Галятовського чи не найбільш репрезентативним у цьому плані українським автором другої половини XVII ст.

Помітною зміною, що її запровадив Галятовський у «Небѣ новому» порівняно зі своїм попереднім зібранням міракул, стала їхня систематизація. Очевидно, цього запотребувало суттєве збільшення кількості описуваних чуд, що підштовхнуло автора до впорядкування їх у певну цілісність. Такого роду «систематизація» накопиченого матеріалу була суголосною бароковому енциклопедизму, характерному для цієї доби. Укладання компендіумів знань, прагнення до всеохопності на рівні окремих книжок, творів та збірників, загалом визначає тенденції Бароко у тогочасній європейській культурі, представником якої був Йоаникій Галятовський. Його творчість являє собою її органічну частину, тож потребує подальшого вивчення з перспективи загальноєвропейського контексту.

Bibliography

Blair, Ann. «Reading strategies for coping with information overload, ca. 1550–1700.» *Journal of the History of Ideas* 64(1) (2003): 11–28.

Blair, Ann. «The rise of note-taking in Early Modern Europe.» *Intellectual History Review* 20(3) (2010): 303–316.

Chepiha, Inna. «*Kliuch rozuminnia* Ioanykiia Haliatovskoho – vydatna pamiatka ukraïnskoi movy XVII st.» In Haliatovskyi, Ioanykii. *Kliuch rozuminnia*, ed. V. V. Nimchuk, 5–52. Kyiv: Naukova dumka, 1985.

Estreicher, Karol. *Bibliografia polska*. Vol. 17. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1899.

Golubev, Stepan. *Otzyv o sochinenii V.O. Ejngorna: Ocherki iz istorii Malorossii v XVII v. Snosheniya malorossijskogo duhovenstva s moskovskim pravitel'stvom v carstvovanie Alekseya Mihajlovicha*. Moskva, 1899. Sankt-Petreburch: Tip. Imperatorskoj Akademii nauk, 1902.

Isaievych, Yaroslav. *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2002.

Korzo, Margarita. «*Vertograd mnogocvetnyj* kak mnemotekhnicheskoe i gomileticheskoe posobie», filmed February 2024, video, 1:04:32. https://www.youtube.com/watch?v=S8n_BbR03l0&t=3483s

Levchenko-Komisarenko, Tat'yana; Pidgajko, Vladimir. «Ioannikij (Galyatovskij, Golyatovskij).» In: *Pravoslavnaia enciklopediia*. Vol. 25. <https://www.pravenc.ru/text/577962.html>

Maksymchuk, Olha. «Intertekstualni koreliatsii u tvorchosti Yoanykiiia Galiatovskoho: samopovtory u “Mesii pravdyvomu” 1669 r.» *Siverianskyi litopys* 5 (2023): 126–138.

Ogienko, Ivan. *Izdaniia «Neba Novogo» Ioannikiia Galyatovskogo: iz istorii starocheatnykh knig*. Kiev, 1912.

Popov, Pavel. «Grehi rozmaidii», *maloizvestnoe sochinenie Ioannikiia Galyatovskogo*. Kiev: M. T. Mejnander, 1915.

Sumcov, Nikolaj. *Obzor sodержaniia propovedej Ioannikiia Golyatovskogo*. Har'kov, 1913.

Yakovenko, Natalia. «Bytva za dushi: Konkurentsiiia Bohorodychnykh chud mizh uniiatamy ta pravoslavnymy u 17 st. (vid Teodoziia Borovyka do Yoanykiiia Haliatovskoho).» *Harvard Ukrainian Studies* 32/33 (2: *Zhnyva: Essays Presented in Honor of George G. Grabowicz on His Seventieth Birthday*) (2011–2014): 807–825.

Yakovenko, Natalia. «Dyskurs opysiv oderzhymosti v ukrainskii mirakulistytsi simnadtsiatoho–visimnadtsiatoho stolit (mizh tradytsiieiu, osvichenistiu i novoiu politykoiu Tserkvy).» In *Cossacks in Jamaica, Ukraine at the antipodes: essays in honor of Marko Pavlyshyn*, ed. by Alessandro Achilli, Serhy Yekelchuk, and Dmytro Yesypenko, 41–55. Boston: Academic Studies Press, 2020.

Yakovenko, Natalia. *U poshukakh Novoho neba: zhyttia i teksty Yoanykiiia Galiatovskoho*. Kyiv: Laurus; Krytyka, 2017.

Yaremenko, Maksym. *Dzherela propovidei Stefana Yavorskoho 1690-kh rr.*, filmed February 2024, video, 19:39. <https://www.youtube.com/watch?v=fRV9smkzqIA>

Zapasko, Yakym, Isaievych, Yaroslav. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini*. Vol. 1. Lviv: Vyshcha shkola, 1981.

Abstract

Marian Miracles in *Kazania prydanie do knyhy Kliuch razuminiia* and *Nebo novoie* by Yoanikiy Halyatovsky: a Diachronic Aspect

This paper traces the publication history of *The Miracles of the Mother of God*, compiled by Yoanykiy Galyatovskyi (†1688) and printed in the editions of *Kazania prydanie do knyhy Kliuch razuminiia* (Kyiv, 1660) and *Nebo novoie* (first published in Lviv, 1665), focusing on diachronic aspects such as editing, authorial changes, and publisher's amendments.

Nebo novoie, a collection of Marian miracle tales, belongs to the *Miracula* genre, which gained popularity in early modern Ukraine. This edition is based on the miracles Galyatovskyi included at the end of *Kazania prydanie* under the title «Some Wonders of the Blessed Virgin Mary», which originally numbered 95 miracles, with 8 omitted from the later collection.

The volume of *Nebo novoie* significantly surpasses that of previously published texts; among the 457 miracles in its second edition, over 80 percent are new narrative units. Thus, *Nebo novoie* stands as an original publication in which Galyatovskyi incorporates elements of his earlier work. This self-repetition is characteristic of Galyatovskyi's style but can also be observed in the works of his contemporaries who attended Kyiv-Mohyla College.

Textual analysis shows that the miracles from *Kazania prydanie*, reprinted in *Nebo novoie*, underwent minor edits that did not affect their overall scope or content. These changes could have been made either by the author himself or by the typographers during the book's preparation for publication. The printers' revisions likely included orthographic adjustments and minor stylistic edits, resulting in slight textual shortening or, conversely, small additions to the narratives.

It is assumed that certain insertions or updates, such as references to sources, were made by the author himself. Moreover, Galyatovskyi is thought to have made more substantial modifications, specifically in the systematic organization of the miracles, grouping them into chapters according to established criteria. This structural development was likely intended to enhance readers' navigation within the book, aided using graphic elements such as headings, capital letters, and decorative inlays

Thus, the research highlights the evolution of the author's work over time. In *Nebo novoie*, Galyatovskyi revisits and refines previously published narrative units (miracles), with particular attention to their organization and presentation.

Keywords: miracles, Yoanykiy Galyatovskyi, *Nebo novoie*, self-repetition, edition, book history.